

Mijn vader was een
NSB'er

Roman

Mijn vader was een NSB'er

Elmer den Braber

Met voorwoord van Maarten van Rossem

Uitgeverij de Spion

Eerste druk 2014

© 2014 Elmer den Braber en Uitgeverij de Spion

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp: Lorenzo Gielissen & Uitgeverij de Spion

Omslagfotografie: Lorenzo Gielissen

Typografie binnenwerk: Uitgeverij de Spion

Redactie: Tamara Geraeds – Tekstbureau Charizma

Auteursfoto: Lorenzo Gielissen

Voorwoord: Maarten van Rossem

ISBN: 978 90 821006 1 7

NUR: 301 – literaire roman

www.mijnvaderwas.nl

www.elmerdenbraber.nl

www.facebook.com/mijnvaderwaseenNSBer

Volg de auteur op twitter [@edenbraber](https://twitter.com/edenbraber)

www.uitgeverijdespion.nl

"We vonden het verschrikkelijk wat er was gebeurd in de nazi-concentratiekampen, maar de geïnterneerde NSB'ers hebben we vervolgens zelf schandelijk behandeld. Elmer den Braber heeft ontegenzeggelijk een hele bijzondere roman geschreven rondom dit thema."

Maarten van Rossem – historicus, schrijver en veelgevraagde gast voor TV programma's. Hij schreef het voorwoord voor deze roman.

"Sommige kinderen van NSB'ers leefden in en na de oorlog in een hel. Op het leven van een van hen baseerde Elmer den Braber deze roman.

Zeer de moeite van het lezen waard."

Ad van Liempt – journalist, auteur & historicus. Tevens bedenker van de succesvolle TV documentaire reeks 'Andere Tijden'

"Het scherpe beeld van 'goed' en 'fout' dat nu zo dikwijls ons oordeel over de oorlog bepaalt, berust op wijsheid achteraf. Toen was alles minder duidelijk. Het verzet was niet algemeen; immers, de meesten verkozen zo gewoon mogelijk door te leven in de hoop vooral zelf te overleven. Hun ogen keken daarom soms de andere kant op wanneer op klaarlichte dag duistere dingen gebeurden. Later droegen zij de verborgen schaamte in zich mee. Anderen werden willoos slachtoffer van het regime. Zij hadden geen keus; het brute geweld trof mensen zonder onderscheid. Sommigen kozen totaal verkeerd; na vijftig jaar dragen volgende generaties daarvan nog de littekens."

Fragment uit Kersttoespraak **Koningin Beatrix**, 25-12-1994

"*Mijn vader was een NSB'er* is een prachtig beeldend verhaal dat je niet meer loslaat. Tijdens het lezen denk je voortdurend: *Wat zou ik hebben gedaan?*"

Emile Ratelband – ondernemer en mediapersoonlijkheid. Lees achterin het boek meer over zijn jeugd en familiegeschiedenis

"Eindelijk begrijp ik door dit boek waarom sommige mensen lid van de NSB werden. Hoogste tijd dat dit verhaal ook een keer naar buiten komt [...] Deze roman boeit van eerste tot laatste bladzijde. Na het lezen van dit boek snap je veel beter hoe dicht goed en fout bij elkaar liggen."

Bert van Galen – Journalist en presentator van o.a. *Literat-uur* op AmsterdamFM

"Erg knap dat Den Braber met deze roman jong en oud weet te boeien over dit nog altijd beladen hoofdstuk uit de Tweede Wereldoorlog. Ik geef vaak rondleidingen aan jongeren en in mijn ogen is deze roman dan ook uitermate geschikt voor de laatste klassen van het voortgezet onderwijs."

Annemieke Kamoschinski - Portegies Zwart
– vrijwilliger bij het Nationaal Monument Kamp Vught

Voor Nini

**“History, despite its wrenching pain, cannot be unlived, but
if faced with courage, need not be lived again.”**

– Maya Angelou

**‘My momma always said: ‘Life is like a box of chocolates,
you never know what you’re gonna get.’”**

– Uit de film: ‘Forrest Gump’

**‘Shame is the most powerful, master emotion. It's
the fear that we're not good enough.’**

– Brené Brown

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD, DOOR MAARTEN VAN ROSSEM

PROLOOG

1 TUIN

2 1954

3 DIRK

4 ONVERANDERD

5 FRANKA

6 ONBEWOOND

7 DE KOGEL

8 ANKY

- 9 VAN WAL
- 10 LORD CHAMBERLAIN
- 11 BLITZKRIEG
- 12 OORLOG OP SCHOOL
- 13 DUITSE SOLDATEN
- 14 JOODS
- 15 DE MEESTER
- 16 WELVAART
- 17 HET SPOOK
- 18 DE ENGEL
- 19 KEUZE
- 20 RUZIE
- 21 ONTWARREN
- 22 NSB?
- 23 FEBRUARI
- 24 HET ALLERBELANGRIJKSTE

- 25 IN VERTROUWEN**
- 26 ZOMERS**
- 27 SCHAARSTE EN OVERVLOED**
- 28 CHOCOLADE**
- 29 EXODUS**
- 30 VERRAAD**
- 31 DAGBOEK**
- 32 ORTSKOMMANDATUR**
- 33 IEDEREEN WEET HET**
- 34 HAAST**
- 35 IN HET NAUW**
- 36 DIE HEBBEN WE HET LIEFST!**
- 37 IDENTITEIT**
- 38 BIJZONDERE RECHTSPLEGING**
- 39 BRIEF**
- 40 TROOST**

41 HET ZWIJGEN VOORBIJ

42 ALSNOG

43 BELLETJE

44 ALLES?

ENKELE FEITEN EN CIJFERS

FOTO'S

NASCHRIFT

EEN DUITSE OPA – ALEX DEKKER

12 JAAR OUD EN OP DE VLUCHT VOOR DE BEVRIJDING

EMILE RATELBAND, ZOON VAN EEN NSB'ER?

**“MIJN OPA WAS EEN SS'ER” PERSOONLIJK VERHAAL VAN
EEN LEZERES**

DANKWOORD

AANDEELHOUDERS

NAWOORD VAN DE UITGEVER

Voorwoord, door Maarten van Rossem

Utrecht, mei 2014

Als ik lange avondwandelingen maak door mijn stad Utrecht, dan kom ik vaak over de Maliebaan. Een prachtige brede laan met imposante lindebomen en aan weerskanten statige, monumentale panden waar fietsers haastig aan voorbijtrekken – voor mij een ideale plek om rustig na te denken. Wat nog maar weinig mensen weten is dat de Maliebaan historisch van grote betekenis is. Dat begon al in de Napoleontische tijd, maar ook tijdens de Tweede Wereldoorlog is hier het één en ander gebeurd. De Duitsers raakten snel verknocht aan deze allee en noemden die liefkozend ‘Unter den Linden’, naar de beroemde laan in Berlijn. Dat blijkt ook uit het feit dat de *Sicherheitsdienst* (SD), de *Sicherheitspolizei*, de *Luftwaffe* en de *Wehrmachtkommandatur* er waren gevestigd. In de kelders van nummer 74, waar de SD zat, zijn veel mensen verschrikkelijk gemarteld.

Ook prominent op de Maliebaan vertegenwoordigd was de NSB. De politieke partij van Anton Mussert had haar hoofdkwartier gevestigd op nummer 35. Op 17 mei 1942 heeft nazi-kopstuk Reichsführer der SS Heinrich Himmler het NSB-hoofdkantoor nog bezocht, dus je kunt wel stellen dat de Maliebaan destijds het centrum was van het nationaal-socialisme in Nederland.

De NSB bestond al voor de Duitse bezetting, naar model van de Duitse NSDAP, en won aan populariteit door de aanhoudende economische crisis. Bij de Statenverkiezingen van 1935 behaalde de partij 8% van de stemmen. Een redelijk aantal, maar de beweging was ook weer niet dusdanig van omvang dat zij veel invloed kon uitoefenen in Den Haag. Een belangrijke reden hiervoor was de stevige verzuiling in Nederland: de meeste mensen stemden honkvast.

De NSB trok veel kiezers uit het grensgebied met Duitsland, zoals Drenthe, de Achterhoek en de Limburgse Mijnstreek. NSB-leden kwamen uit allerlei lagen van de samenleving. Zo scoorde de NSB goed in villadorpen als Bloemendaal en Wassenaar, maar ook onder werklozen, kleine boeren en middenstanders. In de beginperiode waren er zelfs Joden lid van de NSB. Later werd dit verboden naarmate de partij meer en meer antisemitisch werd.

Vòòr de Duitse inval in mei 1940 nam het NSB-ledenaantal jaar op jaar gestaag af, maar tijdens de bezetting kreeg de beweging een flinke impuls. De oudgedienden noemden de nieuwe aanwas smalend 'meikevers'. Mussert koos heel duidelijk de kant van de Duitsers en geloofde in het 'nieuwe Europa' met daarin een belangrijke rol voor Nederland. In feite was de NSB voor Adolf Hitler niet meer dan een instrument dat hij kon gebruiken voor zijn eigen doelen. Mussert hield hij ondertussen tevreden door in december 1941 de NSB de enige toegestane politieke partij in Nederland te maken en hem later de eretitel 'Leider van het Nederlandse volk' te geven. In het kielzog daarvan kregen NSB'ers interessante bestuurlijke baantjes toebedeeld, zoals burgemeester of commissaris. De NSB had ook een geüniformeerde tak, de Weerbaarheidsafdeling (WA) geheten. De WA was een knokploeg die regelmatig het leven van Joden zuur maakten. Daarnaast was er de Nederlandse Landwacht, een paramilitaire organisatie die voornamelijk bestond uit NSB'ers. Verscheidene leden van deze twee groepen hebben zich schuldig gemaakt aan ernstige misdaden.

Tegen het einde van de oorlog werd de sfeer in Nederland een stuk grimmiger. Er werden meer verzetsdaden gepleegd die de Duitsers beantwoordden met keiharde represailles. Ook

de NSB'ers in de twee eerder genoemde organisaties lieten zich steeds meer gelden en zo werd de scheidslijn tussen goed en fout steeds duidelijker getrokken.

Toen de geallieerden op het punt stonden het zuiden van Nederland binnen te trekken, vluchtten de NSB'ers uit het hele land massaal richting het noorden en naar Duitsland uit angst voor wraak van de bevolking. Deze dag, 5 september 1944, zou later bekend komen te staan als Dolle Dinsdag. Het zou nog acht maanden duren voordat het hele land werd bevrijd.

Na de oorlog was het gedaan met de NSB. De Nederlandse regering in ballingschap had in Londen de zogeheten Bijzondere Rechtspleging voorbereid, het arresteren en berechten van politieke delinquenten, NSB'ers en andere landverraders. In een zeer kort tijdsbestek werden zeker 150.000 mensen opgepakt, maar dat aantal ligt naar alle waarschijnlijkheid nog veel hoger, omdat er minimaal 310.000 dossiers liggen opgeslagen in het Centraal Archief voor Bijzondere Rechtspleging (CABR). U kunt zich voorstellen dat deze hele operatie een enorme opgave was voor een land dat zelf uit de puinhopen van vijf jaar oorlog en ellende moest herrijzen. En al die arrestanten moesten ergens opgevangen, gevoed en bewaakt worden. Ze kwamen onder andere terecht in voormalige Duitse concentratiekampen, zoals Vught, Amersfoort en Westerbork, maar ook in geïmproviseerde interneringskampen. Kazernes, fabrieken, scholen en loodsen werden gebruikt om die enorme groep mensen onder te brengen. En daar is veel bij misgegaan. We reageerden als Nederland vol afschuw en boosheid toen de gruwelijke details van de nazi-concentratiekampen duidelijk werden, maar die afschuw was ver te zoeken in de manier hoe de politieke gevangenen werden behandeld. Grove mishandeling, ondervoeding en gebrekkige of zelfs het ontbreken van sanitaire voorzieningen waren aan de orde van de dag. Ook zijn veel arrestanten omgekomen in gevangenschap. Soms door ziekte of ondervoeding, maar ook door een verschrikkelijke afranseling of een al dan niet bewust verdwaalde kogel. Onder andere in het onlangs verschenen boek 'Na de bevrijding' van Ad van Liempt, is te lezen hoe het er in de interneringskampen aan toe ging.

Bovendien bleef het thuisfront in onzekerheid omdat duidelijkheid omtrent het proces uitbleef. Niemand wist precies hoe lang het zou duren. Helaas zijn de vele kinderen de dupe geworden van deze behandeling. Wie niet bij familie kon worden opgevangen kwam in tehuis of internaat terecht, weggerukt van hun ouders, met geen idee of en wanneer ze die weer zouden zien.

Uiteindelijk heeft de Nederlandse regering veel lichte gevallen moeten vrijlaten om de berechting nog enigszins beheersbaar te maken. Per saldo zijn tijdens de Bijzondere Rechtspleging rond de 14.000 uitspraken gedaan, waaronder 145 keer de doodstraf, die 42 keer daadwerkelijk is voltrokken. Op enig moment moesten al deze mensen weer terugkeren in de samenleving. Op een of andere wonderlijke manier is de mensheid geneigd om kinderen als medeschuldig te beschouwen voor de daden van hun ouders. Zelf ben ik in Wageningen opgegroeid en ik kan me herinneren dat er met kinderen van NSB'ers niet gespeeld mocht worden. Gelukkig waren mijn ouders niet zo kortzichtig. Hoewel ik nooit ergens letterlijk iets heb gehoord zoals "met Jantje moet je niet spelen, want zijn familie was fout in de oorlog," wist iedereen hoe het zat en werden NSB-kinderen gediscrimineerd.

Een recent voorbeeld waaruit blijkt dat we deze eigenschap niet verleerd zijn, is dat van Koningin Máxima, toen nog Máxima Zorreguieta geheten. Het nieuws van de prille Argentijnse liefde van Prins Willem-Alexander was nog niet geland of allerlei mensen riepen dat de relatie van de kroonprins een grote schande was vanwege vermeende medeplichtigheid van Maxima's vader aan misdaden tegen het Argentijnse volk. Destijds was hij staatssecretaris van landbouw onder het dictatoriale regime van president Jorge Videla. We weten allemaal hoe het daarna is verlopen, maar Máxima zelf heeft natuurlijk helemaal niets te maken gehad met de dingen die haar vader zou hebben gedaan, laat staan dat ze er verantwoordelijk voor is.

Het wonderlijke sociale mechanisme om kinderen categorisch te discrimineren zien we ook terug in het feit dat enkele kinderen van oud-nazikopstukken zelfmoord hebben gepleegd, deels natuurlijk ook door het schuldgevoel dat ze zichzelf heb-

ben opgelegd. Sommige kinderen van nazi's willen geen kinderen krijgen, uit angst dat kwade genen worden doorgegeven aan het nageslacht.

In mijn jeugd was de oorlog nog tastbaar: in Doorwerth stond een uitgebrande tank, een vriend van me vond in de bossen het stoffelijk overschot van een complete Duitse soldaat en in Oosterbeek lag nog het hoofdkwartier van de Airborne luchtplandingsstroepen. Bovendien had Wageningen een speciale rol in de Duitse capitulatie en die overdreven poppenkast werd ieder jaar over gedaan.

Nu, zo'n 70 jaar na dato, is de oorlog weliswaar veel minder tastbaar, maar liggen bepaalde zaken nog erg gevoelig bij degenen die de oorlog nog hebben meegemaakt. Desondanks denk ik dat we een voldoende objectief beeld van de oorlog kunnen schetsen, ook over de 'foute' Nederlanders.

Aan de andere kant blijf ik me er over verbazen dat we bar en bar weinig hebben geleerd van het NSB-verleden en de oorlog. Tijdens 4 en 5 mei roepen we heel hard dat we niet moeten vergeten wat er gebeurd is, maar iedere keer dat er zich problemen voordoen, zoals een economische crisis, dan hebben veel mensen de neiging om anderen daarvan de schuld te geven, wat in sommige gevallen leidt tot regelrechte discriminatie. Gelukkig ergert de meerderheid van de Nederlandse bevolking zich aan zulke denkwijzen en hebben we het in Europa erg goed. Voor zover ik dat kan inschatten verwacht ik niet dat we de komende veertig jaar hier een oorlog zullen meemaken. Gelukkig maar.

Ik wens u veel plezier met het lezen van de roman 'Mijn vader was een NSB'er', ontegenzeggelijk een heel bijzonder verhaal over keuzes en die andere kant in de oorlog.

Maarten van Rossem – historicus, schrijver

Maarten van Rossem
Foto: Jos van Zetten

Proloog

“Vuile rotmof!”

“Lafaard!”

“Landverraders!”

De woorden troffen me in mijn hart, maar ik hield mijn rug kaarsrecht en verbeet de pijn. Geen moment draaide ik mijn hoofd opzij, dat plezier gunde ik die kerels niet. Bij iedere stap die ik op het plaveisel zette weerklonk het geluid ervan door de straat. Ik concentreerde me op het ritme in de hoop mezelf erin te verliezen. Ze stonden op een kluitje: wijzend, lachend, scheldend. Ik kende ze, alle vijf. De helden. Net of ik er iets aan kon doen. Een drang vanbinnen die ik niet kon tegenhouden groeide in kracht. Nu pas voelde ik dat ik mijn handen tot gebalde vuisten had samengeknepen, zo hard als steen. Het liefst wilde ik me omdraaien en die lui te lijf gaan met alles wat ik in me had: slaan, krabben, bijten – tot bloedens toe. Nooit meer zouden ze vergeten wie Elsa Aaldering is. Het kon me allemaal niets meer schelen. Wie was er nou laf?! De woorden galmde door mijn hoofd tot de stilte terugkeerde. Ik bleef strak voor me uit kijken en hield mijn tong in bedwang. Vanuit mijn ooghoeken zag ik het opgelaaide vuur in de blikken van de Weespers die me de woorden toeriepen. Ze smiespelden vanachter hun handen en wezen

me na. Hadden ze gezien dat ik keek? Ik boog mijn hoofd en zag de straatstenen onder me voorbijtrekken. Steeds sneller en sneller en sneller; mijn hartslag voelde ik tot in mijn keel bonzen. “Angsthaas!” jouwde een van het vijftal. Voor ik het wist rende ik harder dan ik ooit had gerend.

Als opgejaagd wild schoot ik links en rechts door de steegjes. Ik keek niet achterom, daar klonk het gelach. Een overstekende kat met nauwelijks vlees op zijn botten wist ik nog net op tijd te ontwijken, maar ik raakte wel de metalen emmer waar hij op zat. Er volgde een oorverdovend gekletter en het afval schoof door de steeg. Ik kon mezelf amper staande houden en schaafde mijn ellenboog tegen de muur. De kat schoot weg onder een poort en met één hand voor mijn neus stapte ik vliegensvlug tussen de rommel door. Ik had geen keus en moest door. Mijn sprint leek uren te duren, maar ik stopte niet. Langs de voorgevels van de rijtjeshuizen echoden mijn ademhaling en het ritme van mijn voeten door de straat. De wond op mijn arm begon te bijten. Nog maar even, dacht ik. Ik perste de laatste meters uit mijn benen en viel met een dreun tegen onze voordeur. IJskoud voelde deze aan. Ik zakte door mijn knieën en hield mijn hand op mijn borstkas, happend naar lucht. Druppels parelden onafgebroken op mijn gezicht en mijn haren plakten. Terwijl ik met mijn vingers langs de naden van mijn kleren streek op zoek naar de sleutel, keek ik op naar het huis van de overburen. Geen beweging te bekennen. Ook in de richting vanwaar ik was gekomen bleef het vooralsnog rustig. Ik haalde diep adem en voelde de rafels van het touwtje dat aan de sleutel was geknoopt, omklemde het en viste de sleutel eruit. Als een razende probeerde ik al morrelend de voordeur open te krijgen. Het lukte niet, mijn vingers verkrampten en de sleutel viel voor me op de grond. Ik vloekte onverstaanbaar, maar hardop. Ik was te moe om me ervoor te schamen. Terwijl ik bukte om de sleutel op te rapen, keek ik naar het grote raam van onze huiskamer, tenminste dat wat daar nog van over was. Ik schudde mijn hoofd en concentreerde me op het sleutelgat. Mijn handen trilden en het voelde alsof de puntige scherven in ons voorraam me aanstaarden, schril afstekend tegen de gesloten gordijnen. Telkens keek ik over mijn schouder. De straat was verlaten. Alleen de wind speelde met een bruine, papieren zak, die langzaam mijn kant op rolde. Het schrapende geluid over de klinkers was het enige dat ik hoorde. Bijtend op mijn onderlip,

slaagde ik er dit keer wel in het slot open te draaien. Ik stormde naar binnen, bijna struikelend over mijn eigen voeten. Weer vloekte ik, nu binnensmonds. Met een enorme zwaai van mijn rechterarm smeed ik de deur achter me dicht. Heel Weesp moet de dreun gehoord hebben. Ze kunnen me wat, dacht ik en spurte de trap op naar mijn kamer. Een stap voorbij de deur bleef ik abrupt stokstijf staan – in één keer kwam alles over me heen. Er waren nog zoveel vragen en verwijten. Wat vader had gedaan. En wat niet. Wat hij anders had kunnen doen.

Na een poosje merkte ik het pas: ik miste de stemmen van mijn familie en zelfs het geblaf van Max. Er was geen gelach, zoals dat in ons huis altijd had geklonken. Niets, niemand. Ineens voelde ik tocht langs mijn armen gaan. Ik bibberde. De klink liet ik langzaam los tot ik recht voor mijn bed stond, nog even omkijkend. Alle kleur in mijn slaapkamer leek verdwenen. Mijn kamerdeur klikte in het slot. Toen liet ik me voorover op bed vallen en hield mijn handen voor mijn gezicht. Elke spier in mijn lichaam stond gespannen. Het deed pijn. Ik gleed met mijn vingertoppen langs de golvende plooiën van mijn lakens. Ze waren als bevroren. Hoe had het met ons zover kunnen komen? Alles leek onder controle, maar glipte als zand door mijn vingers. Had ik het toch anders moeten doen? Plotseling voelde ik de drang opkomen om te schreeuwen, zo hard als ik kon. Ik drukte het kussen tegen mijn mond en schreeuwde met alles wat ik in me had. Mijn stem was niet meer. De spanning vloeyde langzaam weg en ik hilde. Ik sloot mijn ogen en iets wat op rust leek viel als een eenzame wolk over me heen.

Ineens zag ik vader voor me, met zijn handen aan het stuur, hardop lachend terwijl we wegreden. Af en toe keek hij naar mij. Hij zat helemaal rechtop, met zijn borst vooruit. De bretels drukten lijnen in zijn overhemd. Vader leek zo een stuk langer. Mijn portierraam had ik omlaag gedraaid en ik leunde er half op. De wind blies het stof van de weg in mijn gezicht. Het lukte mij niet om met vader mee te lachen, zelfs niet om te doen alsof. Er broeyde iets in mij. In de auto was het warm, maar lang niet zo heet als ik het voelde. Met bevende handen frunnikte ik aan het bovenste knoopje van mijn witte blouse. Het leek een eeuwigheid te duren voordat het eindelijk opensprong. Ik keek niet meer links van mij, maar alleen in de zijspiegel naar opstuivende stofwolken achter ons. Telkens probeerde ik te verzitten,

maar niet één houding was comfortabel. Het leer plakte aan mijn benen. Ik wilde het liefst staan en keihard schreeuwen. Was het haat dat ik voelde? Ik ademde diep in en luisterde naar de oneffenheden in de weg. We reden harder dan normaal. Met mijn voeten drukte ik mezelf dieper in mijn stoel, legde mijn linkerhand onder mijn kin en slaakte een diepe, lange zucht. Mijn andere hand bewoog ik langzaam richting mijn binnenzak. Mijn vingers trilden. Wat als ik me vergist had? Wat als het niet waar was? Ik twijfelde. Nog nooit in mijn leven had ik zo getwijfeld.

Opnieuw deed ik mijn ogen dicht en zag daarna vaders gezicht. Alweer. De rimpels op zijn voorhoofd maakten hem oud, te oud, zo diep lagen ze. Zijn haren zaten door de war en ik zag dat hij diep nadacht. Hij leek ontspannen. Vader richtte zijn blik plotseling omhoog. De schelle krijs van een overvliegende meeuw had zijn aandacht getrokken. De meeuw landde even verderop op een paaltje, vanwaar hij ons gadesloeg. Met minachting, leek het wel. Toen keek vader mijn kant op. Zijn ogen waren groter dan normaal. Hij had mooie ogen, zachtblauw. Vader zweeg. Zijn blik was leeg, haast zielloos. Hij leek dwars door me heen te kijken. Hij wendde zich vervolgens van me af en boog zijn hoofd. Hij liet zijn kin op zijn borst rusten. Zwaaien kon ik niet, zelfs mijn hand opsteken lukte niet, alsof deze te zwaar was. De voorjaarszon prikte op mijn huid. Ik kneep mijn ogen halfdicht. Tranen voelde ik opwellen. De jeep maakte een korte draai en gleed langzaam weg, de wielen schurend over het zand. Iedereen keek vader in stilte na en op dat moment keek vader over zijn schouder en zag ik heel even de vader waar ik zo van hield.

“Vader, nee!” riep ik ineens en ik wilde naar hem toe rennen. De soldaat die naast me stond sprong ertussen en hield me tegen – me verzetten had geen zin. Toch gaf ik niet op en schreeuwde nog harder. Snikkend probeerde ik me los te rukken, tot ik inzag dat vader te ver weg was. Alles verslaptte en ik kon niet anders dan staren naar de kleiner wordende jeep. Het stof verspreidde zich door de lucht en dwarrelde net zolang totdat de wagen uit het zicht was verdwenen. Ik klopte het zand van mijn armen. Een druppel viel voor me op de grond en mengde zich met het stof. En nog één. Toen besepte ik pas

wat er was gebeurd. Ik veegde de tranen van mijn wangen en staarde voor me uit. Ik zou het vader nog uitleggen.

Ik draaide me om en staarde naar het plafond. Het leek ineens niet wit meer, eerder grauw, ja, grijs. Nederland was bevrijd. Nederland vierde feest. Nederland wilde represailles. Ik voelde me klein en wilde niets liever dan alles vergeten. Nee, ik wilde verdwijnen als een meeuw op de oceaan en me laten meevoeren met de wind. Daar waar ik alleen kon zijn, ver weg van alles en iedereen. Was ik maar dood, dan hoefde ik niets meer te voelen en was ik vrij, net als alle Nederlanders. Zo vrij als een vogel. Vogelvrij. Ik zuchtte diep en wreef over mijn gezicht. Ik moest door, voor mezelf, voor mijn familie en voor vader.

1 Tuin

Een merel heeft de lente in zijn keel te pakken. Ik glimlach. Het glaasje water zet ik voor me neer en ik kijk vluchtig naar mijn tafelenoten. Ze gebaren enthousiast, en imiteren grappend de streken en uitspraken van hun kinderen. Ik vind het geweldig om naar te luisteren, het brengt oude herinneringen naar boven. Normaal gesproken doe ik altijd mee met de gezelligheid, maar ik ben blij dat ik nu even uit kan blazen van alle hectiek. Ik laat me iets dieper wegzakken in mijn stoel en mijmer voor me uit, de tuin in, die al behoorlijk groen is voor de tijd van het jaar. Ik vouw mijn handen in elkaar en laat mijn ogen dichtvallen. Terwijl ik een zuchtje wind langs mijn armen voel gaan, lukt het me om me even af te sluiten en langzaam weg te drijven.

Ineens herken ik een heerlijke, zachte geur. Ik ga rechtop zitten en kijk naar links: de knoppen van de jonge magnolia zijn opengesprongen. Te vroeg voor de tijd van het jaar, maar een verrassing die ik met open armen verwelkom. De bloemen in alle mogelijke tinten roze, steken schitterend af tegen de achtergrond. Het opengaan moet vannacht gebeurd zijn – het was me nog niet eerder opgevallen. Weer voel ik een lachje verschijnen: het boompje doet me terugdenken aan mijn ouderlijk huis, waar een grote witte magnolia in de achtertuin stond. Ik denk dat hij er al stond voordat het huis werd gebouwd. De kruin van de magnolia won het nipt van de nok van ons dak. Als een koning keek hij uit over alle andere bomen van aangrenzende tuinen. Majestueus, is het juiste woord. En alle magnolia's

hebben iedere keer weer iets magisch: een intense geur die de lente omhelst en een lange zomer voerspelt. Ze bloeien slechts een paar dagen, maar als ze bloeien zijn het de prachtigste bomen die je je kunt voorstellen.

Ergens op zolder moet ik nog een foto van mijn moeder en mij hebben, beiden met een brede lach poserend voor de bloeiende magnolia. De foto was met vaders camera genomen, hij was er enorm zuinig op. Niemand mocht er aan komen. En terecht, het apparaat had een fortuin gekost. Ik zal het nooit vergeten, het was een originele Leica, echt een staaltje van de laatste techniek destijds. Vader kon er uren mee spelen en naar kijken. Hij stofte met een zacht doekje de behuizing af of poetste de lens schoon. Ik vond het een mooi tafereel om te zien. Met zijn bril op het puntje van zijn neus, blies hij dan eerst zachtjes over de cameraleens om de stofdeeltjes te verwijderen en tevens een laagje condens te creëren. Met het doekje wreef hij de lens schoon, alsof het om een diamant ging. Daarna draaide hij de camera met zijn vingers in het daglicht, om vervolgens weer het doekje te nemen. Vader zei nooit één woord als hij bezig was, keek alleen naar het blinkende ding in zijn handen. Het ritueel eindigde als hij met een doffe klik de dop op de lens plaatste en tussen twee vingers de camera in het leren tasje schoof. Het geheel borg vader op in een afgesloten doos. Op een geheime plek, waarvan iedereen wist waar die was. Het apparaat fascineerde me. Maar toch bleven mijn broers en ik uit de buurt. Zelfs van het lapje stof moesten we afblijven, zo zuinig was hij op zijn Leica. Vanbinnen moet ik lachen en ik denk weer aan de foto met magnolia. Het was toen net zulk weer als vandaag. De foto was denk ik iets later op de dag genomen, zo tegen de avond, met zachtgeel licht en lange schaduwen. Als je de foto zou zien, zou je niet durven denken dat achter de glimlach van mijn moeder en mij een hoop verdriet en angst schuilging. We werden soms uitgescholden, maar vaker nog gemeden, alsof we niet bestonden. Dat was het ergste, het maakte me misselijk en dat doet het vaak nog steeds. Hoewel wij het mikpunt van haat waren voor alle Nederlanders, begreep ik hun gevoelens. De oorlog was voorbij, maar helaas niet voor mij.

Ik lach breed. Rechts van mij genieten mijn kinderen van deze dag. Ik zit in mijn eigen wereld. De tijd heeft zijn werk gedaan. De

oorlog en die nare periode erna heb ik verdrongen. Toch smeult het na, laait soms zelfs op vanbinnen, zoals nu. Dagelijks is er minimaal één moment dat de oorlog mijn gedachten in zijn greep houdt. Heel af en toe laat hij mij onaangekondigd een dag met rust, maar dan is het nog maar de vraag hoe het me 's nachts vergaat. Deze nachtmerries met angstzweet en hallucinaties zijn het ergst. Ik heb zelfs een poosje medicijnen geslikt, maar dat was ook geen pretje met al die bijwerkingen. Gelukkig komen die nachtmerries maar een paar keer per jaar voor. Ik knijp in mijn hand en kijk de tuin in; weer probeer ik aan niets te denken. Het lijkt stil. Ik leg mijn hand in mijn hals en voel na een tijdje mijn hartslag; een koude rilling loopt ineens van onder naar boven over mijn rug.

Door de jaren heen ben ik uiterlijk onbewogen gebleven en er is niemand die het aan mij merkt. In de familie is er ook nooit meer gesproken over wat er gebeurd is. Een taboe, ontstaan zonder woorden, enkel uit gedachten en priemende blikken van anderen. De inktzwarte periode is doodgezwegen. Gelukkig ben ik positief ingesteld en dat heeft me door de schaamte heen gesleept. Ik probeer zoveel mogelijk te genieten van de mooie kanten van het leven, die er godzijdank meer dan genoeg zijn. Het zit hem in de kleinste dingen: de geur van gebakken brood als je bij de bakker naar binnen stapt, de tinteling op je tong van een Hollandse nieuwe of het gevoel onder je voeten tijdens een avondwandeling door de eerste sneeuw.

Ik prijs me daarom gelukkig met mijn drie kinderen en vijf kleinkinderen. Allen kerngezond en bruisend van energie. Ze komen regelmatig op bezoek en dan is het feest. Zo ook vandaag. Het weer zit geweldig mee: het is zonnig, 25 graden en er staat een lekker briesje. En ik had me nog zo druk zitten maken om de weersverwachtingen, want het kon volgens Erwin Kroll en Piet Paulusma nog alle kanten op dit weekeinde. Ik kijk weer de tuin in en voel een glimlach verschijnen op mijn lippen.

Zoals gewoonlijk heb ik me druk zitten maken om niets. Ik heb vanochtend een zomers bloesje aangetrokken. Lila, met daaronder een kaki broek en uiteraard gemakkelijke schoenen. Best vlot, vind ik zelf. Ook heb ik wat langer voor de spiegel gestaan dan gewoonlijk. Ik lach in mezelf en met mijn linkerhand voel ik langs mijn hals aan mijn kapsel: de krullen zitten gelukkig nog net zo als vanoch-

tend. Ondertussen babbelen mijn gasten rustig verder met elkaar. Het gevoel bekruipt me dat ik de tijd stil zou willen zetten: vandaag heeft iets bijzonders.

Was hij er maar bij vandaag. Ik zucht en sla mijn ogen neer. Prompt vormt zich een brok in mijn keel. Zijn gezicht zie ik voor me. Hij zou genoten hebben, mijn lieve man Willem. Zeven jaar geleden overleed hij, geheel onverwachts. Ik mis hem iedere dag, maar vooral op zo'n moment als vandaag. Ergens koester ik de hoop dat hij zo meteen het huis binnenloopt en naast mij plaatsneemt. Alsof hij nooit is weg geweest. Met een kus, want dat deed hij, elke dag. Langzaam schud ik mijn hoofd en ongewild word ik meegenomen naar dat ene moment. Het was donderdag en we stonden op het punt om de wekelijkse boodschappen te gaan doen. Hij was naar de schuur gelopen om wat statiegeldflessen te verzamelen. Na een minuutje riep ik hem na, omdat ik dacht dat hij aan het treuzelen was, zoals gewoonlijk. Toen ik ging kijken waarom hij niet antwoordde, zag ik hem liggen tegen zijn wielrenfiets aan. Zijn lichaam was gekromd en de trapper drukte in zijn gezicht. De betonnen vloer was bezaaid met plastic flessen. Gelukkig geen bloedende wond, dacht ik nog. Ik vermoedde dat hij was gestruikeld. Zijn naam roepend, tikte ik een paar keer op zijn wang. Hij reageerde niet. Ik ritste direct zijn jack open en voelde aan zijn hals en borstkas. Na tien seconden verstijfden mijn vingertoppen. Er knakte iets in mij. Toch rende ik meteen naar binnen en belde de hulpdiensten. Hoe ik dat voor elkaar heb gekregen weet ik nu nog steeds niet. Wat daarna gebeurde kan ik me niet goed meer herinneren. Alles ging in een flits voorbij. Willem haalde het ziekenhuis niet eens.

Mijn handen kan ik nauwelijks bewegen. Ik voel de tranen in mijn ogen opkomen en probeer mijn gedachten op iets anders te richten. Tevergeefs. Willem was niet alleen mijn man maar ook mijn beste vriend. Hij was rustig en weloverwogen; dit in tegenstelling tot mijn impulsievere karakter. Als een nachtelijke aanval weer eens had toegeslagen en ik rechtop in bed zat te huilen en te rillen, dan was Willem er om me bij te staan. Altijd. We waren helemaal op elkaar ingespeeld en we kenden elkaar beter dan dat we onszelf kenden. Na al die jaren is dat ook niet gek natuurlijk; hij was twintig en ik achtien toen we trouwden, vlak na de oorlog. We hadden nagenoeg

niets, behalve elkaar. Dan bouw je samen echt iets op, in alle opzichten.

De tranen springen weer in mijn ogen, maar ik kijk weg en pak het glas vast dat voor me staat. Iemand heeft het weer volgeschonken. Ik overtuig mezelf ervan dat mijn gezelschap niet door heeft hoe ik me voel. Ik probeer me sterk te houden en concentreer me op mijn omgeving. We zitten onder de overkapping en de beuk werpt een brede schaduw over de tuin. Ik kijk rustig om me heen. Rechts van mij zitten mijn oudste zoon en zijn vrouw. Daarnaast mijn dochter Franka en haar vriend, allen met een glaasje wijn voor zich. Ik houd het vandaag voorlopig bij water. Ondertussen mijmer ik nog na over Willem en zie vanuit een ooghoek een handvol stadsmussen onvermoeibaar in en uit de heg vliegen. Tegenover mij staan wat lege tuinstoelen. Mijn jongste zoon Peter is sinds een klein jaar gescheiden en speelt een potje voetbal met alle kleinkinderen. Het gelach en plezier vanaf het gazon is in de hele buurt te horen. Ik vind die scheiding erg triest voor hem, maar ik ben blij dat hij zijn kinderen regelmatig mag zien. Als vrienden uit elkaar, zoals dat tegenwoordig heet. Goed, laat ik het daar maar niet over hebben. Zelf ben ik enorm opgelucht dat het bij Peter en Marianne wel lukt, want ik moet er niet aan denken dat ik Lianne en kleine Wim nauwelijks meer zou zien. Wim is met zijn 5 jaar al een hele knul aan het worden. Hij is erg knap, veruit de knapste van de kleinkinderen, en kletst de oren van je kop in de goede zin van het woord. Hij maakt me vaak aan het lachen.

Bijna zou ik hem vergeten, maar mijn broer Evert-Jan is er vandaag ook bij. Hij is vier jaar ouder dan ik, maar je zou eerder veertien jaar zeggen. Je kunt aan zijn oogopslag merken dat hij het allemaal wel best vindt en dat lang niet alles meer tot hem doordringt. Hij vergeet veel en raakt regelmatig de draad kwijt. Soms weet hij niet eens hoe laat het is. Hij heeft ook geen vrouw die hem erbij helpt, noch kinderen. Hij is wel een jaar of zeven getrouwd geweest, maar dat huwelijk is stukgelopen, tot groot verdriet van iedereen, niet in de laatste plaats van hemzelf.

Sinds een maand of twee heeft hij een agenda. Een verpleegkundige adviseerde me om die te kopen. Zijn agenda is meer dan onmisbaar gebleken. Zonder dat simpele ding zou alles in het honderd lopen. Ook draagt hij met tegenzin een horloge en ik moet echt op mijn pols tikken, wil hij er een blik op werpen. Gelukkig merk ik aan

kleine gezichtsuitdrukkingen dat hij het prettig vindt als ik op bezoek kom of hem mee op pad neem. Gewoon even een frisse neus halen in het park of wat boodschappen doen op de markt. Samen bij de Hema een gebakje eten of een saucijzenbroodje; dat soort dingen. Ik buig naar voren en knipoog even naar hem. Het doet zijn lippen krullen – vandaag is Evert-Jan op zijn best. Wat uiteraard ook helpt, is dat hij ongestoord van de wijn kan slobberen terwijl hij in het zonnetje zit. Op wat onverstaanbaar gemompel na, zegt hij niets en lonkt naar de sierlijke karaf die op tafel staat.

Opeens hoor ik voetstappen dichtbij komen. Het is Lianne die hijgend naar de tafel komt gestormd. Haar gezicht is rood en glimt.

“Mag ik alsjeblieft wat limonade, oma?” vraagt ze beleefd.

“Natuurlijk schat,” zeg ik lachend en schenk vervolgens haar glas in, dat ze met beide handen beetpakt.

In één teug drinkt ze het leeg en slaakt een kreet. Zonder te vragen of ze nog meer lust, herhaal ik het ritueel. Met het glas nogmaals aan haar lippen en haar hoofd in haar nek, zeg ik: “Fijn dat papa zo leuk met jullie meedoet, daar boffen jullie maar mee!”

De elfjarige jongedame slikt nog een laatste keer en zet dan het glas ferm op de houten tafel. Lianne kijkt me lachend aan.

“Was jouw vader ook zo?”

Mijn zoon en dochter verslikken zich beiden in de rosé en Evert-Jan veert warempel met grote ogen op. Op het moment dat hij wat lijkt te gaan roepen, zakt hij weer terug in zijn stoel. Mijn schoonkinderen kijken ietwat vertwijfeld om zich heen. Lianne heeft gelukkig niets in de gaten. Ik wrijf over mijn mond en kijk recht in haar lichtblauwe ogen; ze zou nog geen vlieg kwaad kunnen doen.

Even zie ik mezelf bij vader achterop de fiets zitten. We waren onderweg om overwinterende watervogels te gaan bekijken langs de Vecht. Mijn vader floot een deuntje en liet de wind met zijn haren spelen. Ik omklemde zijn middel met beide armen en drukte mijn wang tegen zijn warme rug. Sabbelend op het dropje dat hij me had gegeven, sloot ik mijn ogen.

Ik glimlach en kijk naar Lianne.

“Euhm, ja, zeker weten, hij was echt een lieve vader.” antwoord ik.

Ik hoor de aarzelings in mijn eigen stem en schraap zachtjes mijn keel.

“Gelukkig,” zegt ze, “het kan ook niet anders dan dat een lieve oma een lieve papa heeft gehad.”

“Dankjewel, lieverd. Kom eens bij oma, dan krijg je een dikke knuffel.” Ik lach terug terwijl ik mijn armen spreid.

“Vertel nog eens een mooi verhaal over hem, oma. Verhalen over vroeger vind ik altijd spannend,” vraagt Lianne aansluitend, terwijl ze half tegen me aanleunt.

Ze strijkt haar lange haren naar achteren en schuift een stoel onder de tafel vandaan. Ik krijg het ineens benauwd en weet niet waar ik mijn handen moet laten.

“Gaat het, oma?”

“Ja, hoor, het is gewoon een beetje warm vandaag, dat is alles. Maar inderdaad, dat zijn zeker spannende verhalen,” praat ik eroverheen. “Vind je het goed als ik die straks vertel? Nu kun je nog profiteren van het lekkere weer. Ik moet zo meteen het eten koken en ook nog wat met je ooms en tantes bespreken.”

Ik buig naar voren en zie de anderen aan tafel knikken naar Lianne.

“Je hebt gelijk oma, ik ga lekker verder voetballen met papa, maar ik heb nu al zin in vanavond!” zegt mijn kleindochter. Haar ogen verraden veel. Ik steek mijn duim naar haar op en Lianne knikt even in onze richting. In een moeite door gaat ze weer op in de spelvreugde. Op dat moment besef ik dat ik een hele belangrijke beslissing voor mezelf heb genomen: ik ga de stilte doorbreken en zal het verhaal gaan vertellen: het hele verhaal.

2 1954

Het snerpende geluid scheerde door het klaslokaal. Enkele meisjes hielden hun handen over hun oren en gilden kort maar heftig. De jongens lachten. Met opgestoken handen draaide meneer Driessen zich om en hij boog zijn hoofd licht. Het bordkrijtje zat geklemd tussen zijn wijsvinger en middelvinger. Het was haast zo wit als zijn haar. Langzaam dwarrelde het krijtstof als bakkersbloem naar de vloer. Het deed Dirk even denken aan de speculaas die hij samen met zijn moeder afgelopen zondag had gebakken. Speculaas gedoopt in chocolade. Hij voelde met zijn hand aan zijn buik en liet zijn lippen over elkaar glijden. Toen de rust in de klas weer terugkeerde, kalkte meneer Driessen tikkend verder op het schoolbord, dat al bijna voor de helft gevuld was met rekensommen. Dirk zuchtte, keek om zich heen en haalde vervolgens de rug van zijn hand over zijn voorhoofd. Er stonden nog maar drie regels in zijn schrift. Dirk zat over zijn schooltafeltje heen gebogen. Iedere keer als hij opkeek naar het bord, stak hij de achterkant van zijn potlood in zijn mond. De lichte smaak van hout vond hij lekker. Dirks tandafdrukken stonden in het zeskantige, roodgekleurde potlood gekerfd. Het potlooduiteinde begon nog net niet te rafelen. Moeder had hem al zo vaak op zijn falie gegeven over het kauwen op zijn potloden. Ineens hoorde Dirk achter zich gesmiepel. Hij schudde zijn hoofd en bleef de sommen overschrijven van het bord, althans dat probeerde hij. Met een diepe frons keek hij over zijn linkerschouder. Dirk zag nog net dat Carel in het oor van Erik fluisterde en naar hem wees. Ze zaten naast elkaar, hele-

maal links achter in de klas, maar Dirk kon precies in een rechte lijn tussen de andere leerlingen door kijken. Hij staarde naar zijn twee klasgenoten en wenkte, maar zij keken hem niet aan. Ze zagen hem wel, dat wist hij zeker. Net als de rest van de klas concentreerden ze zich op het bord en schreven de sommen van meneer Driessen over. Dirk beet zijn potlood bijna doormidden.

"Willemse! Zou jij niet eens doorwerken?!" galmde het door de klas. Dirk veerde op en begon direct ijverig te schrijven, alsof hij de hele ochtend niet anders had gedaan. Al zijn spieren stonden gespannen. Hij hoorde Klaartje naast hem gniffelen en hij voelde zijn wangen kleuren.

Dirk keek op: "Het spijt me, meester." Zijn stem trilde. Dirk probeerde de brok in zijn keel weg te slikken en bedekte met zijn onderarm de sommen in zijn schrift. Meneer Driessen tilde zijn kin op en snoof. Hij hield zijn gezicht strak en staarde dwars door Dirk heen. De rechterhand van de meester begon licht te trillen. Dirk voelde zijn hartslag in zijn keel bonzen en kreeg het warmer en warmer. Toen ineens, zonder nog iets toe te voegen, draaide de meester zich weer om en krijtte verder op het bord. Dirk blies een diepe zucht uit en zakte weer terug in zijn stoel. Voorbeeldig schreef hij de sommen zo perfect mogelijk tussen de lijntjes en maakte tempo. Zo nu en dan beet Dirk weer op zijn potlood en dacht aan het onderonsje van Carel en Erik. Het zinde hem niet. Na een poosje hoorde hij weer gefluister vanaf de achterste rij. Dirk knarsetandde; omkijken deed hij niet.

Met een doffe dreun schopte Christiaan de bal in de voeten van Dirk. De bal lag in één beweging perfect stil voor diens voeten.

"Wat is dat toch met die Carel? Nu zit hij alweer naar jou te wijzen," riep Christiaan en knikte daarbij naar de overkant van het schoolplein. Dirk zette zijn schoen op de bal, haalde zijn hand door zijn blonde haren en keek om. De lentezon tintelde op zijn huid. Dirk kneep zijn ogen samen. Op een meter of twintig stonden Carel, Erik en nog twee jongens op een kluitje in de schaduw van de eik, die hoog boven het schoolgebouw uittorende. De vier klasgenoten van Dirk deden geen moeite om te verbergen dat hij het onderwerp van gesprek was. Erik stak zijn neus hoog de lucht in. Dirk balde zijn rechtervuist en snoof. Carel stapte naar voren en kruiste zijn armen. Hij was zeker een kop groter dan Dirk en ook ten opzichte van de

andere drie moest Dirk het in lengte afleggen. Langzaam ontspande Dirk de spieren van zijn handen en slaakte en diepe zucht. Toen wipte hij de bal op met de punt van zijn schoen en trapte met zijn wreef tegen het leer.

"Heee!" mopperde Christiaan. De bal suisde hoog over hem heen in de bosjes aan de rand van de speelplaats.

Bij het binnengaan van de klas voelde Dirk een por in zijn rug.

"Au!" kermde Dirk. Hij bleef staan, hield zijn hand op zijn rug en keek achterom. Hij zag Carel en Erik lachen vanachter hun handen.

"Wat willen jullie van me?" bitste Dirk terug. "Zeg het dan!" voegde hij eraan toe. Hij stond half op zijn tenen en stak zijn borst vooruit. De meisjes in de klas liepen snel om hem heen naar hun plek.

"Willemse, van Doorn! Nu plaatsnemen in de banken, de les gaat beginnen," schalde de meester en hij tikte tegelijkertijd een paar maal hard met zijn liniaal op de lessenaar. Dirk spoedde zich naar zijn plaats, maar bleef ook naar Carel en Erik kijken. De hele klas was muissstil. Toen iedereen op zijn plek zat, zwaaide Carel buiten het zicht van de meester met zijn knuist. Dirk keek weg en zag nog net dat zijn kameraad Christiaan het tafereel aandachtig gadesloeg vanaf zijn plaats helemaal linksvoor in de klas. Dirk zuchtte en bewoog zijn wenkbrauwen omhoog. Christiaan haalde zijn schouders op richting Dirk, tilde vervolgens het blad van zijn tafel op, nam zijn schrift en schrijfspullen en keek naar de meester. Dirk voelde even aan zijn onderrug, wreef in zijn gezicht en volgde zonder te kijken Christiaans voorbeeld. Ondertussen volgde hij de bewegingen van de meester die zijn bril opzette en in de grote atlas bladerde. Toen Dirk zijn potlood pakte, voelde hij iets ongewoons tussen zijn vingers. Terwijl hij met zijn linkerhand het tafelblad omhooghield sloeg hij zijn ogen neer. Dirk slikte. Er lag een stuk opgevouwen papier tussen zijn spullen. Zeker van die sukkel, dacht hij. Hij wilde zich direct weer om draaien, maar wist zich in te houden. Hij omklemde het papiertje met zijn hand, pakte ook zijn schrift en liet het tafelblad zachtjes dichtploff. Dirk voelde zijn hartslag versnellen en haalde diep adem. De meester begon zijn les over de provinciale hoofdsteden en liep met de atlas van voor naar achter door het klaslokaal. Voorzichtig bracht Dirk het papiertje van zijn rechter- naar zijn linkerhand. Zonder zijn